

СОЦІАЛЬНА НЕБЕЗПЕКА ТЕХНОГЕННОГО ПОХОДЖЕННЯ

Розглянуто проблему соціальної диференціації регіонів України на фоні поглиблення економічної кризи та формування негативних тенденцій екологічної ситуації. Встановлено відсутність позитивного взаємозв'язку між матеріальним становищем населення (за розміром заробітної плати) та соціальним добробутом, що створює передумови соціальної небезпеки.

Ключові слова: соціальні індикатори, екологічна та соціальна агресивність, фізичне та психологічне здоров'я населення, інтоксикація, контамінація, деструкція, нейоризація.

Постановка проблеми. Сучасна економічна криза з усією гостротою порушила приховані проблеми у розвитку як світової, так і національних економік. За останні роки, на думку В. Оскольського, в Україні відбулися катастрофічний спад обсягів виробництва, зниження ділової активності суб'єктів господарювання, масштабне безробіття, «параліч» платіжно-розрахункової системи і криза банківської ліквідності, скорочення імпорту та експорту, зменшення доходів бюджету і валютних надходжень за значного нагромадження зовнішньої та внутрішньої заборгованості. Істотне зниження реальних доходів і рівня життя населення не лише засвідчили нераціональність структури та рівня розвитку окремих елементів і підсистем економіки, а й чітко відобразили недоліки й прорахунки в господарському механізмі країни [6, с. 4].

В. Оскольський обгрунтував низку проблем та факторів, подолання яких, на його думку, може бути запорукою сталого економічного зростання. До таких він відносить:

- застарілість, надмірну енерго- та матеріаломісткість, значний рівень відходів виробничих технологій;
- небезпечно високу спрацьованість основних фондів;
- недосконалість експортного потенціалу;
- нерозвинутий внутрішній ринок;
- неконкурентоспроможність вітчизняної продукції;
- відсутність соціальної орієнтації виробництва;
- високий рівень втрат ресурсів і недостатню утилізацію та рециркулювання антропогенної вторинної сировини;
- низьку тривалість життя, депопуляцію населення;
- занепад села, безробіття, масштабну трудову міграцію працездатного населення за кордон тощо;

– низький рівень доходів, якості життя та захищеності життєдіяльності більшості населення;

– недосконали нормативно-законодавчу базу забезпечення екологічних прав громадян, незадовільний стан законодавства щодо охорони навколишнього середовища та переходу до сталого розвитку, низький рівень екологічної культури більшості населення й недостатню екологічну свідомість осіб, які приймають управлінські рішення в цій сфері [6, с. 5].

Автор констатує, що «для забезпечення сталого економічного зростання необхідно усунути ці бар'єри. Слід наголосити, що для вирішення кожної із проблем потрібно кілька, а деяких з них – багато років» [6, с. 5].

Стан дослідження. Економічні кризи останніх років підтвердили безперспективність існуючих тенденцій соціально-економічного розвитку. Хоча проблеми економіки України і мають свої національні особливості, притаманні лише українській спільноті (політична та релігійна роздвоєність, працелюбство на тлі марнотратства, засади колективізму з виявами індивідуальності), однак їй властиві спільні зі Світовим Співтовариством проблемні ознаки – обмеженість природних ресурсів для підтримки традиційних темпів виробництва, процеси старіння та депопуляції населення на тлі катастрофічного зростання населення в Азії, Африці та Латинській Америці, невпинне зростання потреб людства (хоча не завжди оправданих) та масштабів виробництва, що призводить до виснаження живої природи, руйнування природних біогеоценозів, зникнення багатьох видів рослин і тварин, скорочення біорозмаїття планети, погіршення умов життя людей, збільшення кількості чинників, шкідливих не лише для рослинного і тваринного світів, а й здоров'я людини.

Усередині другої половини ХХ століття міжнародна спільнота зробила висновок про наявність органічного зв'язку між соціально-економічним розвитком і станом довкілля. До проблеми «людина – природа» було привернуто увагу в матеріалах Декларації першої конференції ООН із довкілля (Стокгольм, 1972 р.), доповіді Римського клубу «Межі зростання» (1972 р.).

На тлі масштабної стурбованості світової громадськості проблемами економічного розвитку та довкілля не залишилася осторонь і наукова спільнота. Сформувалися такі наукові напрями, як екологія людини, глобальна екологія та глобалістика, соціальна екологія, екологія персоналу, біоетика, етика довкілля, етика землекористування, етика використання обмежених природних ресурсів. Отримала визнання та сформувалася концепція нової гуманістичної спрямованості під назвою «етика рятівного човна» (life – boat etics). Вагомий внесок

у розвиток екологічної глобалістики зробила діяльність Римського клубу – Міжнародної громадсько-наукової організації за участю таких особистостей, як А. Печчеї, Дж. Форрестер, Д. Медоуз, М. Месарович та нашого земляка Б. Гаврилишина.

Проблему екологічного зрівноваженого розвитку розглядали у своїх численних працях такі вітчизняні учені, як Є. Борщук, О. Веклич, В. Гордієнко, Б. Данилишин, В. Кравців, Л. Корнійчук, В. Кудрявцев, М. Малік, М. Руденко, І. Синякевич, А. Січайов, П. Скрипчук, Ю. Стадницький, Ю. Тупиця, М. Хвесик, О. Шубравська та інші.

У досить ґрунтовному науковому виданні «Національна парадигма сталого розвитку України» [4] окреслено діалектичний шлях виникнення та основні принципи реалізації сталого розвитку України. Зокрема в згаданій праці відзначено, що серед значної кількості наукових концепцій і теорій світового розвитку у світі та в Україні до 70-х років ХХ ст. домінував **техногенний тип економічного розвитку**. Для нашої держави навіть досі за фактом цей тип розвитку, зважаючи на високоіндустріалізований технологічний уклад національного господарства, є переважальним. Це природомісткий (природоруйнівний) тип розвитку, який базується на використанні штучних засобів виробництва, створених без урахування екологічних обмежень. Характерними ознаками техногенного типу розвитку є швидке й виснажливе використання невідновлюваних видів природних ресурсів (насамперед корисних копалин), неоексплуатація відновлюваних ресурсів (грунти, ліси тощо) зі швидкістю, яка перевищує можливості їх відтворення і відбудови [4, с. 5].

Донедавна біосферою користувалися за відомим принципом Мічуріна – «не чекати милостині від природи, а взяти її в неї – наше завдання».

Мета статті полягає у дослідженні причинно-наслідкового зв'язку між економічним розвитком регіонів України та соціальним комфортом (дискомфортом) населення.

Виклад основних положень. Стосовно концептуальних поглядів на вирішення проблеми гармонійного взаємоіснування Людини і Природи, то у світі сформувалося декілька концептуальних поглядів на вирішення цієї проблеми. Найбільш рельєфно сформувалися такі концепції екологоорієнтованого розвитку, як екологія, антропоцентризм, екоцентризм, біоцентризм та ноосферна концепція.

Найпоширенішою та найшкідливішою концепцією взаємовідносин Людини і Природи вважаємо **антропоцентричну** концепцію, основою якої є система уявлень групового егоїзму, в якій світ людей (як і за Мічурінім) протиставлений світу природи, де тільки людина

має вищу цінність. Основним постулатом **антропоцентричної** концепції є прагматичний імператив – правильно й дозволено те, що корисне людині, суспільству. Сама ж природа трактується як знеособлене навколишнє середовище. Згідно з цією концепцією етичні норми й правила поширюються на світ людей, але не поширюються на взаємодії зі світом природи [4, с. 6].

Домінування цієї концепції упродовж багатьох років спричинило критичний стан взаємовідносин між Людиною і Природою.

Можливо, з певним спізненням, але світова спільнота зрозуміла всю пагубність бездумного ставлення людини до природи.

Стрімкий розвиток НТП сформував у суспільства відчуття незалежності від природи, стимулював до прогресивної діяльності і, як наслідок, ми маємо глобальні зміни в екосистемі, що можуть стати загрозою для людського існування.

Є. М. Борщук вважає, що «нині загально визнаним вважається те, що сучасна цивілізація в межах пануючих концепцій вичерпала можливості свого стійкого розвитку і не спроможна забезпечити в нових умовах нормальне функціонування соціуму. Глобальними наслідками такого становища може стати екологічна катастрофа, соціальна, нестабільна як в окремих державах, так і в глобальних масштабах» [1, с. 178].

Епохальною подією на шляху дослідження розвитку суспільства з урахуванням економічних, соціальних та екологічних аспектів можна вважати представницьку конференцію ООН із проблем довкілля та розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992 р.), яку часто називають «самітом Землі», «світовим самітом», «самітом у Ріо». Важливість цієї концепції для подальшого суспільного розвитку за формулою «людина – природа» підтверджується тим, що на ній було представлено уряди 178 держав, зокрема понад 100 глав держав, більше, ніж 500 неурядових (недержавних) організацій і груп. Загалом до Ріо-де-Жанейро з'їхалося 30 тис. учасників цього заходу. Конференція прийняла такі важливі документи, як: «Декларація Ріо з довкілля та розвитку», «Порядок денний на XXI ст.» (Adenda 21), «Кліматична концепція», «Конвенція з біорозмаїття», «Принципи щодо лісів».

На Міжнародній конференції в Ріо обговорення проблеми безконфліктного співіснування Людини і Природи проводилося у таких аспектах:

- марнотратне витрачання енергії та інших природних ресурсів;
- убогість «третього світу»;
- споживацькі апетити розвинутих країн;
- зростаючий антропогенний тиск на природу;

– прогресуюче опустелювання і зневоднення масштабних територій.

На противагу усім викликам, які сформовані бездумним (без обмежень) використанням результатів НТП, світова спільнота, насамперед наукова, обґрунтовує й висуває ідею сталого розвитку.

Ще 1962 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила спеціальну резолюцію «Економічний розвиток і охорона природи». Важливим кроком стало прийняття XII сесією Генеральної конференції ЮНЕСКО у 1970 р. програми «Людина і біосфера». У червні 1972 р. у Стокгольмі відбулася Конференція ООН із навколишнього середовища, рішення якої стали історичними для всього людства [1, с. 180].

У 1984–1987 рр. за участю ООН було створено Міжнародну комісію з навколишнього середовища і розвитку (Комісія Брундтлант). У доповіді комісії «Наше спільне майбутнє» наголошувалося на необхідності переходу до стійкого розвитку. У цій доповіді під «стійким» визначався такий розвиток, який задовольняє потреби теперішнього часу, не підриваючи спроможність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби.

За матеріалами вже згадуваної в Ріо-де-Жанейро конференції було прийнято низку документів, в яких відзначалося, якщо людство не знайде відповідні механізми оптимізації взаємовідносин із природою, то воно вже приречене на загибель. Усі учасники конференції зійшлися на тому, що настала нагальна потреба зміни парадигми соціального розвитку, основою якої повинен бути принцип *sustainable development* – розвиток, узгоджений із характером еволюції природних систем (сталий розвиток).

На необхідності зміни парадигми соціального розвитку наголошує академік НАН України А. Чухно. Він пише: «Усе ширше розгортається криза індустріальної парадигми економічної теорії, виявляється її необхідність новому фактору виробництва – інформації і знанням, переходу від домінування матеріальних благ до панування послуг (в яких праця не матеріалізується, а виступає як діяльність), тобто від матеріального виробництва до панування нематеріального» [10, с. 21].

За таких умов роль людини не тільки не зменшується, а навпаки – суттєво зростає як носія інтелектуальної власності. Окремі науковці наголошують на тому, що важливою передумовою сталого (зрівноваженого) розвитку є не просто забезпечення ефективності праці людини, але й постійне її збагачення як носія знанневого капіталу [3, с. 11].

Водночас науковці попереджають про можливі катастрофічні наслідки для суспільства, зумовлені постійним ігноруванням бережливого ставлення до довкілля.

Професори, доктори економічних наук Л. Корнійчук та В. Шевчук про можливі негативні наслідки збереження сучасної економічної парадигми соціального розвитку розмірковують так: «при збереженні існуючих тенденцій у світовому промисловому виробництві та інших галузях економіки до 2100 р. на Земній кулі взагалі можуть зникнути атмосферне повітря і чиста вода» [2, с. 13].

Причинами незадовільного стану навколишнього природного середовища є у більшості застарілі технології як у металургійній, гірничій, енергетичній галузях промисловості, так і в агропромисловому комплексі, а також зношеність на 70–80% основних фондів усіх галузей господарського комплексу.

Крім промислових підприємств, які дають понад 70% усіх шкідливих відходів, «левоу частку» їх продукують підприємства АПК. О. Ф. Савченко та І. Л. Карпенко всі екологічні загрози середовищу життєдіяльності структуризують, що можна відтворити за такою схемою (рис.):

Рис. Структуризація джерел екологічних загроз

Розроблено автором на основі [7, с. 100].

Вважаємо, що аналогічно впливає якість довкілля на працівників й у промисловості. З метою дослідження взаємозалежності між складовими «економічний → екологічний → соціальний» розвиток ми провели такі розрахунки. Всі області України (охоплюючи АР Крим) були розміщені в рейтинговий ряд за показником обсягу валового регіонального продукту на одну особу. Подальшим кроком було форму-

вання груп областей за принципом рівних частот, тобто на основі рейтингового ряду за обсягом валового регіонального продукту на одну особу було утворено групи із п'яти областей в кожній.

Так Україною було утворено п'ять груп областей. За виділеними групами були розраховані середні показники, результати яких наведено в табл. 1.

Групи областей України за розрядом ВВП на 1 особу, тис. грн	Кількість областей	Середній розряд ВВП на 1 особу		Екологічна ситуація		Середньомісячна заробітня плата		Задовільність виконання вимог щодо умов життєвих рівень		Заплатний коефіцієнт смертності населення		Коефіцієнт смертності внаслідок інцидентів з метою безпеки чи інженерних ушкоджень		Коефіцієнт розриву		
		тис. грн	% до I групи	на 1 км ² , тонн	% до I групи	грн	% до I групи	на 100 тис. населення	% до I групи	на 1000 населення	% до I групи	на 100 тис. населення	% до I групи	на 1000 населення	% до I групи	
I	109-138	5	12,4	100,0	4,9	100,0	2042	100,0	5,6	100,0	13,1	100,0	3,2	100,0	0,990	100,0
II	139-148	5	14,4	116,1	6,7	136,7	2064	101,1	8,1	144,6	14,3	109,2	4,3	134,4	1,090	114,7
III	154-165	5	16,0	129,0	5,3	108,2	2161	105,8	12,9	230,4	15,6	119,1	6,8	212,5	1,270	133,7
IV	173-23,6	5	20,5	165,3	9,2	187,8	2428	118,9	17,5	312,5	15,2	116,0	7,1	221,9	1,480	153,8
V	237-34,7	5	29,2	235,5	26,1	532,7	2740	134,2	16,5	294,6	15,8	120,6	7,1	221,9	1,257	137,3
По Україні	25	23,6	190,3	11,4	232,7	2633	128,9	13,7	244,6	14,5	110,7	6,0	187,5	1,400	147,4	

Для складання таблиці використано дані таких джерел: [5; 8; 9].

Соціальна безпека техногенного походження

Таблиця 1

Аналіз результатів розрахунків свідчить, що:

по-перше, економічний розвиток регіонів України супроводжується випереджаючими темпами забруднення навколишнього середовища. Під час зростання обсягу ВРП на одну особу (цей показник може бути прирівняний до показника продуктивності праці) у V групі областей щодо I у 2,4 раза викиди шкідливих речовин на одиницю площі зростають в 5,3 раза, тобто на 1% зростання продуктивності праці екологічна забрудненість зростає на 3,2% або темпи росту забрудненості території перевищують приріст ВРП на одну особу в 3,2 раза;

по-друге, з економічним розвитком регіонів підвищується на 34,2% середньомісячна оплата праці, тоді як випереджаючими темпами зростає захворюваність населення від вживання наркотичних речовин – у 2,9 раза;

по-третє, в економічно розвинутих регіонах, але одночасно екологічно забруднених, зростає агресивність населення. В V групі областей смертність від нападів із метою вбивства чи нанесення тілесних ушкоджень є вищою проти I групи областей у 2,2 раза;

по-четверте, в економічно розвинутих із вищим заробітком регіонах є проблеми в сімейних відносинах. Практично в V групі областей кожна третя сім'я розпадається. А це осиротілі діти за живих батьків, додаткові затрати суспільства на отримання сиріт, уражена психіка дітей та можливість поповнення ними кримінального середовища.

Багаточисельні літературні джерела підтверджують, що наявність в атмосферному повітрі шкідливих речовин збільшує захворюваність населення на 30–40%.

Ми спробували вирахувати інтегральний показник соціального дискомфорту в регіонах із різним рівнем економічного розвитку. Для розрахунку такого інтегрального показника були використані такі дані:

- забрудненість території;
- загальний рівень смертності населення;
- рівень злочинності;
- коефіцієнт розлучень.

Інтегральний показник розрахований за загальноприйнятою методикою. Зіставлення інтегрального показника соціального комфорту та показника економічного розвитку регіонів підтвердили наявність між ними прямого функціонального зв'язку, тобто результатом економічного розвитку окремих регіонів є суттєве погіршення соціального комфорту, соціальної безпеки.

Економічний розвиток окремих регіонів супроводжується п'ятикратним погіршенням екологічної ситуації.

Взаємозв'язок економічного розвитку та соціального комфорту зображено у табл. 2.

Таблиця 2

Взаємозалежність економічного розвитку та соціальної безпеки регіонів

Групи областей України за розміром ВРП на 1 особу, тис. грн	Кількість областей	Середній розмір ВРП на 1 особу		Інтегральний показник соціального комфорту	
		тис. грн	у % до I групи	I	у % до I групи
I 10,9 – 13,8	5	12,4	100,0	0,6358	100,0
II 13,9 – 14,8	5	14,4	116,1	0,7008	110,2
III 15,4 – 16,5	5	16,0	129,0	0,7890	124,1
IV 17,3 – 23,6	5	20,5	165,3	0,9224	145,1
V 23,7 – 34,7	5	29,2	235,5	1,2834	201,9
Україною	25	23,6	190,3	1,0000	×

Отже, можна зробити висновок, що економічний розвиток регіонів супроводжується адекватним погіршенням соціальної безпеки. Вважаємо, що соціальна небезпека має техногенне походження, оскільки ускладнення екологічної ситуації супроводжується цілим комплексом негативних соціальних наслідків, що проілюстровано даними табл. 1.

Висновки. В Україні є висока диференціація регіонів за економічним розвитком. Більш високий рівень економічного розвитку супроводжується зростанням техногенного навантаження та загостренням екологічної ситуації. Під час зростання економічного розвитку на 1% екологічне забруднення зростає на 3,2%, що свідчить практично про відсутність ефективної екологічної політики.

Зростання економічного розвитку регіонів відбувається на фоні соціальних загострень, формування соціальної небезпеки.

Для уникнення соціальних протистоянь та пом'якшення негативних наслідків, які спричинені екодеструктивними факторами, потрібна політика збалансованого економічного, соціального та екологічного розвитку.

1. Борщук Є. М. Роль ООН у формуванні концепції стійкого розвитку / Є. М. Борщук // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – 2006. – Вип. 16.5. – С. 178–184.

2. Корнійчук Л. Сталий розвиток і глобальна місія України / Л. Корнійчук, В. Шевчук // Економіка України. – 2009. – № 4. – С. 4–13.
3. Кредісов А. Менеджмент у контексті розвитку економічної теорії / А. Кредісов // Економіка України. – 2008. – № 1. – С. 4–11.
4. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. Б. Є. Патона. – К.: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. – 72 с.
5. Населення України за 2011 рік: демографічний щорічник. – К., 2012. – 444 с.
6. Оскольський В. Про економічну політику сталого розвитку в Україні / В. Оскольський // Економіка України. – 2010. – № 6. – С. 4–13.
7. Савченко О. Ф. Економіко-екологічний аудит у сільськогосподарських підприємствах / О. Ф. Савченко, І. Л. Карпенко // Економіка АПК. – 2004. – № 2. – С. 100–105.
8. Соціальні індикатори рівня життя населення: статистичний збірник. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2011. – 219 с.
9. Статистичний щорічник України за 2011 рік. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2012. – 558 с.
10. Чухно А. Науково-технологічний розвиток як об'єкт дослідження еволюційної економічної теорії / А. Чухно // Економіка України. – 2008. – № 1. – С. 12–22.

Тринько Р. І. Социальная опасность техногенного происхождения.

Рассмотрено проблему социальной дифференциации регионов Украины на фоне углубления экономического кризиса и формирования отрицательной тенденции экологической ситуации. Установлено отсутствие положительной взаимосвязи между материальным состоянием населения (за размером зарплат) и социальным благополучием, что создает предпосылки социальной безопасности.

Ключевые слова: *социальные индикаторы, экологическая и социальная агрессивность, физическое и психологическое здоровье населения, интоксикация, контаминация, деструкция, нейорызация.*

Trinko R. I. Social danger of man-made origin.

The article deals with the problem of social differentiation of the regions of Ukraine against the background of deepening economic crisis and the formation of the negative trends of the ecological situation. The absence of a positive relationship between the physical state of the population (over the size of the salary) and social well-being, which creates conditions of social security is defined.

Key words: *social indicators, ecological and social aggression, physical and psychological health, toxicity, contamination, destruction.*

Стаття надійшла 18 жовтня 2013 р.